

Riitta Mäkinen & Ilkka Mäkinen

Yksituumaisuutta ja jännitteitä korkeakoulukirjastoissa:

Näkemyksiä puolen vuosisadan kehityksestä

Riitta Mäkinen & Ilkka Mäkinen: Yksituumaisuutta ja jännitteitä korkeakoulukirjastoissa: näkemyksiä puolen vuosisadan kehityksestä [Consensus and tensions in the Finnish university libraries: views on the development of a half century] *Informaatiotutkimus* 20(4), 86-100.

The article is based on a questionnaire sent to the retired chiefs of Finnish university libraries. 9 out of 16 answered in writing. The length of the answers varied from a couple of pages to 35 pages. The veteran chiefs were asked to write about their views concerning 1) the most important developments during their career in the Finnish academic libraries; 2) how these developments did materialize in their own libraries; 3) what has been the most essential features of the national cooperation among the academic libraries; 4) what has been the significance of the international cooperation in the library field; 5) how have the changing structures of library education and the establishment of library and information science as a field of academic study affected the libraries; and 6) how has the role of libraries and librarians changed during their career. The article gives a summary based on the answers structured approximately according to the questions.

Address: Riitta Mäkinen & Ilkka Mäkinen, Kylmäntähtentie 78, FIN-37500 Lempäälä, Finland. E-mail: riitta.makinen@reppu.net; ilkka.makinen@uta.fi.

JOHDANTO

Näinä vuosina on täyttymässä suuri sukupolvenvaihdosten kierros maamme tieteellisissä kirjastoissa. Lähes kaikissa kirjastoissa on muutaman viime vuoden aikana ohjaksiin tarttunut uusi johtaja. Samalla on muodostunut eläkkeellä olevien kirjastonjohtajien kaarti, jonka työuran varrella kertyneitä kokemuksia ja näkemyksiä on syytä kuunnella ja saada talteen.

Ylikirjastonhoitaja emer. Vesa Kautto ja Informaatiotutkimus-lehden päätoimittaja Jarmo Saarti ehdottivat meille, että keräisimme eläkkeellä olevilta korkeakoulukirjastojen johtajilta henkilökohtaisia muistikuvia korkeakoulukirjastojen kehityksestä viime vuosikymmeninä. Vesa Kautto auttoi meitä ideointivaiheessa mm. kyselyn mukana seuranneen temaattisen muistilistan laatimisessa. Yhtenä kyselyyn vastanneista hän ei kuitenkaan ole osallistunut vastausten käsittelyyn eikä tekstin kirjoittamiseen. Tämä kirjoitus voidaan nähdä eräänlaisena jatkona Kauton kymmenen vuoden takaiseen artikkeliin

Kirjastotiede ja informatiikka -lehdessä "Mennyttä aikaa muistellen. Korkeakoulukirjastojen johtajien näkemyksiä hallinnollisesta tilanteestaan 1980-luvun alussa" (Kautto 1992). Erot artikkelien välillä ovat kuitenkin huomattavat: Kauton artikkeli perustuu työssä olevilta kerättyihin tietoihin, joiden analyysi on systemaattista ja kvantitatiivista, kun taas käsillä olevassa kirjoituksessa esitellään virkauransa päättäneiden johtajien näkemyksiä narratiivisesti ja vapaamuotoisesti.

Tämän kirjoituksen aineistona ovat yhdeksän eläkkeellä olevan korkeakoulukirjaston johtajan vastaukset kyselyyn, joita postitettiin 16. Kiitämme lämpimästi vastaajia. Huhut yhden johtajan eläköitymisestä olivat ennenaikaisia ja parin potentiaalisen vastaajan eläkkeellesiirtymisprosessi oli vielä sellaisessa vaiheessa, että he eivät kaiken keskellä ehtineet vastata tähän kyselyyn, mutta heiltä on täysi syy odottaa omakohtaisia näkemyksiä tulevaisuudessa. Vastausten pituudet vaihtelivat parista lähes 35:n liuskaan. Vastauksia on tässä yhteydessä käsitelty aineistona vapaamuotoisille yhteenvedoille, mutta ne olisivat myös

hyviä lähtökohtia omakohtaisille muistelmakirjoituksille, useat lähes sellaisenaan valmiita julkaistavaksi. Aineistoa on kerätty sillä ymmärryksellä, että sitä voidaan käyttää tulevaisuudessa muussakin tutkimuksessa.

Vastaaajille tähdennettiin kyselyn lähetekirjeessä, että heitä ei velvoiteta laajoihin pohjatöihin tai yksityiskohtaiseen dokumentointiin. Tämä vastausten perusteella kirjoitettu artikkeli ei myöskään pyri olemaan tieteellisten kirjastojen historia pähkinänkuoressa, vaan ensi sijassa teksti, jossa korkeakoulukirjastojen kehitys on nähty vastausten kautta ilman laajempia taustatutkimuksia. Subjektiivisilla muistoilla, näkemyksillä ja mielipiteillä on oma luovuttamaton arvonsa, jota ei tarkimminkaan dokumentoitu yksityiskohtainen tutkimus voi kumota. Tarpeetonta lienee huomauttaa, että tällainen kirjoitus ei vähennä systemaattisen historiankirjoituksen tarvetta. (Kirjallisuusluettelossa mainitaan joitakin systemaattisempia katsauksia kehitykseen, mutta ei tyhjentävästi)

Kyselyn lähetekirjeessä esitettiin seuraavat kysymykset, joihin ensi kädessä toivottiin vastausta:

- mitkä ovat olleet työkauteen kaikkein keskeisimpiä kehityskulkuja Suomen tieteellisissä kirjastoissa?
- miten kehityskulut ovat näkyneet itse johtamissanne kirjastoissa?
- mikä on ollut keskeistä kansallisessa tieteellisten kirjastojen yhteistyön ja työnjaon kehityksessä?
- mikä on ollut kansainvälisen kirjasto-yhteistyön merkitys ja vaikutus?
- mitä muuttunut kirjastoalan koulutus ja tieteenalan perustaminen ja kasvaminen on merkinnyt kirjastoille?
- miten kirjaston rooli ja kirjastonhoitajuus ovat muuttuneet työuranne aikana?

Artikkelin rakenne muodostuu suurin piirtein näiden kysymysten pohjalle. Lähetekirjeen liitteenä oli lisäksi yksityiskohtaisempi muistilista teemoista, joita harkinnan mukaan voisi ottaa huomioon. Vastauksia käsitellessämme olemme pyrkineet pysymään niin lähellä vastaajien tekstiä kuin mahdollista, kuitenkin siten, että yksittäisten kirjastojen ja henkilöiden osuudet sovitetaan laajempaan kokonaisuuteen. Tuloksena on henkilökohtainen muovaelmamme vastaajien teksteistä, joita olemme jossain määrin taustoittaneet ja kommentoineet. Suorat lainaukset edustavat usein myös niitä lausumia, joita ei sellaisenaan siteerata. Toivomme, etteivät vastaajat pahastu siitä, että heidän vastauksiaan on käsitelty vapaasti ja anonymisti.

KESKEISIMMÄT KEHITYSKULUT

Vastaaajakunnan kokemukset kirjastotyöstä ulottuvat 1940-luvulle, kattavat puoli vuosisataa. Tieteellisillä kirjastoilla, jopa niiden teknisillä välineillä ja yhteistyöllä oli toki historiansa jo ennen toista maailmansotaa. Esim.

Suomen tieteellinen kirjastoseura perustettiin v. 1929 ja 1930-luvulla käynnistettiin Tieteellisten kirjastojen yhteisluettelo, mutta korkeakoulukirjastojamme viime vuosikymmeninä johtaneelle sukupolvelle on lähtökohtana toisen maailmansodan jälkeinen "tiedekirjastojemme jälleenrakennus ja elpyminen". Jatkosodan jälkeen lähdettiin osin sananmukaisesti tyhjistä. Suuri trendi perustui yhteiskunnalliseen kehitykseen: "Toisen maailmansodan jälkeen Suomessa oli voimakas pyrkimys parantaa kansan koulutus- ja sivistystasoa: sitä toteutettiin laajentamalla ja hajasijoittamalla korkeakoululaitosta. Toteuttamiseen osallistuivat sekä valtio että kunnat (kaupungit) ja paikalliset järjestöt." Tämän suuren linjan ohessa ja osatekijöinä on ollut muita "vahvoja kehitystekijöitä", kuten kansainvälistyminen ja teknillinen kehitys K&I-alalla.

Se, että vastaajat ovat aloittaneet uransa eri vuosina, aiheuttaa luonnollisia eroja näkökulmissa. Ei ehkä kuitenkaan johdu pelkästään tästä, että teknillisen ja osin myös talous- ja lääketieteellisten alojen muistajat laskevat dynaamisen vaiheen alkaneen alalla varhemmin kuin yleiskorkeakouluissa uransa aloittaneet. Tieteellisten kirjastojen ja informaatiopalvelujen kenttä näyttäytyy nykyään enemmän tai vähemmän yhtenäisenä järjestelmänä, jossa käsitykset toiminnasta, käytetyistä menetelmistä ja asetetuista palvelutavoitteista ovat, jos nyt eivät samoja kaikkialla, niin kuitenkin nähtävissä jatkumona, jossa ei ole suuria aukkoja eikä toisiaan poissulkevia leirejä, vaikka painotuserot toki tunnustetaan. 1940-luvulta 1970-luvulle tilanne oli toinen: silloin erityyppisissä kehysorganisaatioissa toimivat kirjastot olivat kaukana toisistaan, voisi jopa sanoa: eri maailmoissa. Vedenjakajana oli suhtautuminen käyttäjälle tarjottaviin palveluihin.

Teknillisellä sekä talous- ja lääketieteellisillä aloilla aktiivinen uusien menetelmien, teknologisten välineiden ja uusien palvelumuotojen etsiminen ja omaksuminen oli aktiivisempaa kuin perinteisissä yliopistokirjastoissa (Helsingissä ja Turussa). Näiden alojen muisteliijoilla taistelevan pioneerityön aika alkaa jo 1940-luvulta, yleiskorkeakoulukirjastoissa tavallisesti vasta korkeakoululaitoksen ekspansion aikana, 1950-luvun viime vuosina ja toden teolla vasta 1960-luvulla massayliopistojen aikakaudella.

Perinteisissä yliopistokirjastoissa uransa aloittaneet, kehityksen kärjessäkin toimineet, tuntuvat kokevan tietynlaista 1950-luvun nostalgiala. Sieltä löytyy yliopistokirjastotyön perusmalli, josta myöhempi kehitys on etäännyntynyt. Monien pyrkimysten tavoitteena on ollut säilyttää toiminnan ytimessä ripaus tuota osin 1800-luvulta periytyvää roolia, jossa kirjasto oli tieteellinen laitos muiden yliopiston laitosten joukossa.

1950-luvulla yliopistojen kirjastot toimivat vielä varsin traditionaalisissa puitteissa huolimatta sotia välittömästi seuranneiden vuosien muospaineista. Osa tieteellisten kirjastojen komitean (mietintö 1950) ja tieteellisten kirjasto-

jen lautakunnan kaavailmista parannuksista (kansallisläbibliografiatoimessa, varastotilojen lisäämisessä ym.) toteutettiin, mutta niistä ei edetty ja joka tapauksessa yliopisto- ja korkeakoulukirjastojen piiri oli niin pieni, että sellaisiin mittakaavaltaan suuriin muutoksiin kuin 1960/70-luvuilla ei voitu päästä eikä tunnettu tarvetakaan. Koko yhteiskunnassa muutospaineita padottiin.

Jos siemenet kylvettiinkin jo 1940/50-luvuilla, 1960-luku on kuitenkin yksimielisesti ratkaisevan muutoksen aika-kausi. Mistä muutos syntyi? On huomattava, että muutos ei alunperin johtunut teknologian kehityksestä, vaikka se onkin viime vuosikymmeninä näyttänyt johtavan muutosta. Tieteellisten kirjastojen muutoksen lähtökohta oli laajempi historiallinen tilanne, jonka liikkeellepanevia voimia on haettava integraation ja yhteiskunnallisen modernisaation suunnalta. Kirjastojen kehitys seuraa korkeakoululaitoksen kasvua, jolla taas tavoiteltiin yleisiä yhteiskuntapoliittisia tavoitteita. Teknologian melko luontevalle käyttöönololle Suomessa oli edellytyksenä aiempi ideologinen, organisatorinen ja hallinnollinen kehitystyö.

Vastauksista kysymykseen, mitä pidetään 1960-luvulla alkaneen kehityksen merkittävimpinä seurauksina tieteellisellä kirjastoalalla, nousevat teemoina esille

- kirjastojen lukumäärän ja toiminnan volyymin kasvaneminen,
- kirjastojen välisen yhteistyön lisääntyminen (verkostoituminen)
- toiminnan kansainvälistyminen,
- suhtautuminen tietopalveluun ja muihin aktiivisiin palvelumuotoihin,
- informaatioteknologian merkitys.

LAAJENEVA KORKEAKOULULAITOS

“Onneksi olimme silloin nuoria ja terveitä”

Suomalaisen korkeakoululaitoksen laajennus toteutettiin kirjastojen näkökulmasta katsoen “äkkirynnäköllä” ja ilman riittävää voimavarojen “pohjustusta”. Niinpä johtaja ja muu henkilökunta joutuivat omaa osuuttaan hoitaessaan jännittämään inhimillisiä voimavarojaan, joskus äärimmillään, uupumuksen rajoille. “Onneksi olimme silloin nuoria ja terveitä”, toteaa yksi vastaajista. “Jos uusien opiskelijoiden ja uusien alojen opettajien tullessa olisivat riittävät kokoelmat ja palvelut olleet valmiimpia olisi voitu kohdistaa suurempi osa työajasta ja -tarmosta heidän vastaanottamiseensa; silloisissa oloissa oli samanaikaisesti vasta rakennettava peruspalveluja.”

Suuren muutoksen vaatimia resursseja ei kyetty realistisesti ennakoimaan. Eräs vastaaja uumoilee, että “toimenpiteiden kustannuksia aliarvioitiin (alkuvaiheessa ehkä

tahallisesti) ja niihin liittyvät poliittiset tavoitteet veivät toteutusta ainakin jossain määrin harhaan”. Kun uusien professuurien palkkauksen pitäminen vanhojen yliopistojen tasolla oli itsestään selvyyttä, kirjaston johtajien virat uussa oppilaitoksissa olivat “varsin heikosti palkattuja. Kirjastot saivat heikosti työvoimaa, varsinkin kirjastonhoitajatasen virkoja, juuri kun tarvittiin menetelmien ja työskentelytapojen valintaa ja kehittelyä. Aloitettavien kirjastojen hallinnollinen asema ja arvovaihto oli heikko.”

Valtio investoi kuitenkin paljon korkeakoulujen tiloihin. “Olemme kovia poikia rakentamaan” kuuluu eräs opetusministeriön virkamies sanoneen. Se, että rakentamiseen tuntui olevan helpompi saada voimavaroja kuin varsinaiseen toimintaan, on pannut kirjastonsa rakentamisprosessin alusta loppuun saakka kokeneen johtajan miettimään, “oliko tällainen investointi valtion taholta jonkinlainen työvoimapolitiittinen ratkaisu vai oliko vain niin, että rakennetut tilat olivat jotain konkreettista, jonka tarve eri ministeriöissä ymmärrettiin”. Toisaalta uusien tilojen saaminenkaan ei olisi toteutunut, jollei sitä olisi vuosien ajan valmisteltu pitkäjänteisesti erilaisin esityksin, anomuksin ja selvityksin.

“Muistan, miten kerjäsini kaukolainoja”

Korkeakoululaitoksen kasvu tapahtui sekä uusien opinahjojen syntyminenä että uusien alojen liittämisenä jo olemassa olevien laitosten tarjontaan. Uusien opetusalojen perustamisen yhteydessä oli tietoenkin tietoisia tarvittavista uusista opettajien viroista ja ehkä jopa hallinto-henkilökunnan lisätarpeesta, mutta päätöksiä tekevillä tahoilla ei juuri ajateltu vaikutuksia kirjastoihin. Saattaa olla, että tietoisesti jätettiin mainitsematta tai vähäteltiin tarpeita tai esitettiin paikallisesti tarjolla olevat kokoelmat mahdollisimman edullisessa valossa. Joissakin kaupungeissa toive korkeamman opinahjon saamisesta paikkakunnalle on ollut niin vanha, että mahdollisuuksien parantamiseksi on kirjaston kokoaminenkin aloitettu vuosikymmeniä aikaisemmin. Tällaisesta on malliesimerkki Jyväskylässä, jossa haave yliopiston saamisesta syntyi jo 1850-luvulla ja Tieteellinen kirjasto perustettiin 1912, se sai vapaakappaleoikeuden 1919, mutta siirtyi valtion omistukseen vasta 1936. “Työvoima jäi kuitenkin minimaaliseksi.” Kirjastonhoitajan virka saatiin tosin 1930-luvulla, mutta seuraava korkeakoulututkiminta edellyttävä virka saatiin vasta 1958.

Vanhat perinteet ja vapaakappaleoikeudet eivät kuitenkaan riittäneet, kun korkeakouluihin perustettiin kokonaan uusia tiedekuntia ja professuureja ja “opinnäytetöitä tehtiin esim. historiassa kaikista antiikin ja toisen maailmansodan väliin sijoittuvasta. Muistan, miten kerjäsini kaukolainoja mm. Åbo Akademin kirjastosta.”

Ahmvatko uudet vanhojen voimia?

Yksi aineistossa havaittavista perusjännitteistä näkyi uusien ja vanhojen kirjastojen välillä. Resurssit ovat yksi tekijä, toimintamuodot toinen.

Nykyinen yliopistojen ja ammattikorkeakoulujen potentiaalisena koettu kilpailuasetelma tuo erään vastaajan mieleen korkeakoululaitoksen rajuimman laajenemisen vaiheen kilpailutilanteen vakiintuneiden yliopistojen ja uusien oppilaitosten välillä. Silloin vanhoissa yliopistonkirjastoissa koettiin jäätävän alakyntein voimavaroja jaettaessa. Toinen vastaaja leikittelee ajatuksella, olisiko korkeakoulukirjastoille pitänyt osoittaa prosenttiosuus oppilaitoksen menoista, kuten nyt on tehty ammattikorkeakoulujen kirjastojen suhteen.

Uusien kirjastojen perustamisponnistukset, vastakaikun puute ja väliin primitiiviset olosuhteet merkitsivät myös kehitystarvetta. "Ne eivät voineet suoraan kopioida vanhojen vakiintuneiden ja konservatiivisten yliopistokirjastojen menettelytapoja. Tämän takia uudet kirjastot merkitsivät myös toimintatapojen kehittelyä rationaaliseen ja ainakin jossain määrin palveluhenkisempään suuntaan. "Niiden piirissä käyttäjäkoulutus ja informaatiopalvelu aloitettiin varhemmin kuin vanhoissa yliopistoissa. Etu oli sekin, että "uudet kirjastot aloittivat puhtaalta pöydältä", "ei ollut entisten kokoelmien, luetteloiden painolastia".

Kasvu oli kyllä rajua muissakin kuin pystymetsään tehdyissä korkeakouluissa. Esimerkiksi Yhteiskunnallisen korkeakoulun - Tampereen yliopiston sekä Kasvatusopillisen korkeakoulun - Jyväskylän yliopiston kirjastojen kokoelmat kymmenkertaistuivat 1950-luvun alusta 1960-luvun loppuun. Nämä oppilaitokset kokivat suuren mullistuksen toiminnassaan, oikeastaan muuttuivat kokonaan toisiksi instituutioksi, vaikka ovatkin säilyttäneet esivaiheidensa traditiota.

Kurssikirjakysymys julkisuudessa

Opiskelijamassojen tulo näkyi jo 1960-luvulla, vaikka varsinainen opiskelijamäärien kasvu ja yhteiskunnallisen ja taloudellisen taustan laajeneminen kiihtyi seuraavalla vuosikymmenellä. Massat toivat mukanaan massopinnot ja niiden lisääntyminen näkyi ennen kaikkea kurssikirjakysynnässä - tentteihin saattoi olla tulossa satoja opiskelijoita "ja kun opetushenkilökunnan kanssa neuvottelut tenttijärjestelyjen muuttamisesta eivät johtaneet tuloksiin, olivat sekä kirjasto että opiskelijat vaikeuksissa, 50-100 kappaleen kirjamäärät osoittautuivat riittämättömiksi".

Kurssikirjakysymys, joka oli myös opintososiaalinen asia, nosti 1960-luvun jälkipuoliskolla korkeakoulukirjastot ennen- ja jälkeennäkemättömällä tavalla julkisuuteen. Opiskelijajärjestöt painostivat, kansanedustajat innostuivat

tehtäilemaan aloitteita, kirjastonjohtajakin joutuivat jopa televisioon.

Kurssikirjakomiteat antoivat suosituksia, joilla kirjastonjohtajatsitten yrittivät perustella hankintamäärärahojen lisäystarpeita. Opettajakuntakin "alkoi suhtautua entistä suopeammin - ainakin ei-luonnontieteellisillä aloilla - opiskelijoiden vaatimuksiin paremmasta kurssikirjatarjonnasta". Tosin se, että opettajat kuuntelivat opiskelijoita, ei merkinnyt sitä, että he olisivat ymmärtäneet uudistuksista ja muutoksista kirjastoille koituvia seurauksia: "Taisi myös tapahtua lisääntyvässä määrin kurssivaatimusten muutoksia, joiden vaikutuksia kirjaston hankintabudjettiin oli vaikeata saada ymmärrettyksi."

Lahjoja, divarilöytöjä ja vaihtoja

Paikalliset voimat ovat tukeneet tärkeinä pitämiään hankkeita, kuten uusien opetusalojen saamista oman paikkakunnan korkeakouluun. Tätä tukea on annettu myös määrärahojen tai kirjojen lahjoituksina kirjastolle. Ilman niitä monissa tapauksissa "uusien aineiden opetus olisi ollut mahdotonta". Tällaiset raha-avustukset olivat kuitenkin yleensä kertaluonteisia tai väliaikaisia ja kirjalahjoitukset puolestaan aiheuttivat sattumanvaraisuudellaan muita ongelmia. ASLA-järjestelmään kuuluneet kirjallisuuden hankintaan tarkoitetut dollarit olivat etenkin 1950-luvulla merkittävä lisä pieniin hankintamäärärahoihin.

Kirjastoissa uusien opinalojen tuloon pyrittiin valmistautumaan systemaattisesti: "Kokoelmia kartutettiin antikvariaattiosastoin ja toisten kirjastojen kaksoiskappalevarastojen avulla." Tamperelainen kirjastonhoitaja työskenteli 1960-luvun alussa intensiivisesti pari viikon periodia Åbo Akademin kirjaston kaksoiskappalevarastossa valiten sieltä aineistoa - lahjoituksina - Yhteiskunnalliseen korkeakouluun, jonne niihin aikoihin oli syntynyt humanistinen tiedekunta. Jyväskylässä legendaarinen oli antikvariaatti Minervan varaston osto ja runoilija Juhani Siljon panos sen esiseulonnessa ennen kansalaissotaa. Vielä 1960-luvun alussa jatkui Minervan kirjojen seulonatyö samalla kun toinen virkailija ponnisteli samassa huoneessa uusien vaihtosuhteiden parissa. Työpari palveli myöhemmin peräkkäin ylikirjastonhoitajina JYK:ssa.

ERILLISISTÄ SAAREKKEISTA VERKOSTOKSI

“Hengeltään hyvää, mutta ei liian yksituumaista”

“Näkemykseni on, että tieteellisten kirjastojen yhteistyö oli hengeltään hyvää, mutta ei liian yksituumaista. Useita kyvykkäitä ja voimakkaita henkilöitä oli siinä mukana.”

Yhteistyö ja yksituumaisuus, jonka selkein näyte on korkeakoulukirjastojen yhteinen atk-järjestelmä luettelotietokantoinen, on ollut ulkomaisiin oloihin verrattaessa suomalaisten ylpeys. Keskitetty järjestelmä on rationaalinen ja taloudellinen. Kirjastonjohtajat arvostavat myös nyt jo hiipunutta keskuskirjastojärjestelmää ja kansallista varastokirjastoa sekä muistelevat luettelointiyhteistyön kehitystä.

Yhteistyö kuitenkin aina edellyttää kompromissien tekoa ja mahdollisesti hidastuttua uudistuksia siitä, mihin nopeimmat ehditsivät omin päin. “Ylemmältä taholta tuleva kirjastojen ohjaus on ollut jossakin määrin ristiriitaista ja tempoilevaa. Se on vaikuttanut kehitystä hidastavasti”. “Kun julkisesti, koti- ja ulkomailla hehkutimme yhteistyön voimaa, keskittäminen ja ulkoa tulleet määräykset koettiin myös sanelupolitiikkana”. Yhteistyön kehittäminen ja sen ohjattavaksi suostuminen on siis ollut myös jännitekentässä elämistä. Vastauksia lukiessa jäi mietityttämään, heijastuuko omapäistä kehitystyötä tehneiden vastauksissa turhan anteeksipyytävä asenne “lojaalisuuden puutteesta” tai “sooloilusta”.

“...eri säännöillä luettelointiin ulkomaista kirjallisuutta lisäluetteloon”

Aikoinaan kirjastojen “saarekkeet” olivat niin erillisiä, että luettelointisäännötkin olivat kirjastokohtaisia. Varhaisia keskinäisen kritiikin lähteitä olivatkin kotimaisen kirjallisuuden luettelokirjaukset, joilla Helsingin yliopiston kirjasto alkoi 1960-luvulla palvella muita vapaakappalekirjastoja, niiden työtä säästääkseen. Muut saattoivat kuitenkin noudattaa hieman erilaisia ja mielestään ehkä loogisempia luettelointisääntöjä, ilmenee vastauksista. Toisaalla käytäntö taas oli melko improvisatoristakin, luotettiin jopa “tunteiden viittaukseen”. Joka tapauksessa tämä yhteistyön myötä esiin noussut ristiriita osoittautui hedelmälliseksi. Vuonna 1965 eri kirjastoista sekä kouluhallituksen kirjasto-toimistosta koottiin työryhmä, joka valmisteli yhtenäisen luettelointisäännösten (1972). Samalla yleisten ja tieteellisten kirjastojen luettelointikäytäntö yhtenäistyi. Tieteellisten kirjastojen sääntöjen yhtenäistämistä oli tosin jo 1955 pohdittu pienessä työryhmässä, muistaa eräs vastaaja, joka silloin sai ensi kosketuksensa kirjastoyhteistyöhön.

Jo “Suomen kirjastojen luettelointisääntöjen” esipuheesta voidaan lukea, että oltiin tietoisia tulevan atk-luetteloinnin mukanaan tuomista muutoksista. Ajan tultua havaittiin myös, kuinka atk “mahdollisti tietojen siirron paikasta paikkaan aivan uudella tavalla.” Niinpä opetusministeriö atk:n edut havaittuaan vauhditti vapaakappalekirjallisuuden luettelointia lupaamalla kolmelle suurelle kirjastolle ilmaiset laitteet, jos nämä pystyvät sopimaan keskinäisestä työnjosta. “Tämä, täysin kirjastojen keskinäiseen sopimukseen perustuva toiminta on mielestäni eräs merkittävimmistä edistysaskelista kirjastojen yhteistyön alalla.” Tietokoneella tehtyä Fennica-luetteloa julkaistiin monta vuotta mikrokortteina; kömpelöä nykykäytäntöön verrattuna.

Luetteloinnin teknistä kehitystä hämmästelee parikin vastaajaa, toinen vertaa lähtökohtaa kivikautiseksi, toinen täsmentää sen kampakeraamiselle kaudelle. Pääteipsteenä on digitaalinen tai avaruusaika. Kehityksen myötä on helpotuksen tuntein päästy eroon vanhojen kirjastojen monista erillisistä ja eri säännöillä tehdyistä luettelokokonaisuuksista.

Vuonna 1981 säädettiin uusi vapaakappalelaki, joka yllättäen määräsi av-aineiston kahdesta vapaakappaleesta toisen Jyväskylän, toisen Helsingin yliopiston kirjastoon. Asetelma, nimenomaan luettelointi “aiheutti sitten jäynää HYK:n ja JYK:n välille vuosikymmeniksi eteenpäin”. AV-aineiston luetteloinnin käynnistyksessä ei päästy samalla aaltopituudelle, vaikka “molemmat kirjastot olivat saaneet opm:n korvamerkitsemät, kokoelman hoitoa ja luettelointia varten tarkoitetut”. TKAY lopulta valmisteli JYK:n toivomuksesta aineiston edellyttämän formaatin, ja JYK:n luettelointityön tulos, tietokanta saatettiin suoraan käyttöön. Ristiriidat kuitenkin jatkuivat. Myöhemmin myös HYK/TKAY perustivat suoraan käytöisen Viola-tietokannan.

Tällaisten asioiden ympärillä syntyneiden ristiriitojen tutkiminen olisi tarpeellista, sillä se antaisi lisävalaistusta keskitetyn ja hajautetun asiantuntijuuden välisiin suhteisiin.

Sisällönkuvailussa kirjastot eivät ole päässeet samaan yhtenäisyyteen kuin luetteloinnissa. Kirjastojen ja asiakaskuntien erilaiset tarpeet ja traditiot merkinnevat enemmän ja lähtökohdatkin ovat kirjavammat. Muutama vastaaja on kosketellut näitä ongelmia, eräs rohkenee myös arvostella, että “kirjastonjohtajien ja kirjastonhoitajien sisällönkuvailuun liittyvässä ymmärryksessä oli parantamisen varaa ja kiinnostus lähes olematonta.”

UDK on tähännyt maailmanlaajuisenkin yhtenäisyyteen, mutta on ollut monella tavalla ongelmallinen, jo siksi että suomenkieliset laitokset viipyivät. Nykyistä kansallisbibliografian UDK-luokitusta mainitaan liian karkeaksi. Suomalaista asiasanastoa (ASU, sittemmin YSA, ruotsiksi Allärs) ja sen käyttöä kansallisbibliografiassa kiitetään.

Yleisen asiasanaston synty on esimerkki omakohtaisen aloitteellisuuden tärkeydestä. Hankkeen kerrotaan

käynnistyneen parin aktiivin kirjastonhoitajan aloitteesta ja edenneen ensin Suomen kirjastoseuran perustamassa työryhmässä, sitten opetusministeriön rahoittamassa asia-sanaprojektissa. Opetusministeriö hoiti hankkeen jatkositen, että HYK sai sitä varten viran. YSA:n saattamisessa ruotsinkieliseen asuun (Allärs) oli puolestaan Finlands svenska biblioteksforening aktiivinen.

Keskitetty atk-suunnittelu: menestystä ja jännitteitä

Varsinainen yksituumaisuuden koetinkivi oli korkeakoulukirjastojen atk-yhteisjärjestelmän valinta ja hankinta. Tieteellisten kirjastojen keskitetty atk-suunnittelu alkoi 1970-luvun alussa, perusmietintö valmistui 1972 ja Tieteellisten kirjastojen atk-yksikkö (TKAY) alkoi toimintansa 1974. "Kehittäminen oli ensi alkuun pienimuotoista toimintaa. Atk-yksikössäkin oli vain kaksi suunnittelijaa. Tulee muistaa, että tietokoneet olivat heikkotehoisia ja kalliita eikä vakuuttavia ulkomaisia ohjelmistoja juurikaan ollut. Erittäin tärkeää oli, että suunnittelu tapahtui keskitetysti, toisin kuin kunnallisten kirjastojen puolella. Joka tapauksessa kirjastot olivat julkishallinnossa kärkitiloilla atk:n käyttöönotossa."

Aktiivisissa tieteellisissä kirjastoissa alettiin tuottaa paikallisesti, valtakunnallisesti ja jopa kansainvälisesti merkittäviä tietokantoja. Nykyään suuri osa näistä hankkeista on lopetettu tai sulautunut keskitetyksi hoidettuihin järjestelmiin. Kirjastonjohtajat pohtivat, oliko aikaisempi oma aktiivisuus turhaa tai jopa keskitettyjen järjestelmien kehityksen kannalta omavaltainen ja hätköityä. Ne, jotka tällaisiin hankkeisiin ryhtyivät, tuntuivat kuin vähän pyytävän anteeksi, mutta eivät kadu. Eräs aktivisti tunnustaa, ettei hänen ajamansa paikallinen atk-hanke ehkä ollut kovin lojaalia tieteellisten kirjaston atk-yksikköä kohtaan, mutta toisaalta se oli "ehkä hyödyllinen vauhditus valtakunnalliselle kehitystyölle". Toinen muistelee erästä tietokantahanketta: "Projektin opetus oli, että totuimme työskentelemään yhdessä, kaupungin kirjasto ja yliopiston kirjasto, opimme tuntemaan paremmin toisiamme, ja varmaan myös palvelemaan paremmin asiakkaitamme." Monenlaiset ennalta-arvaamattomatkin hyödylliset yhteistyösuhteet ovat syntyneet tällä tavalla. Kirjastojen omakohtainen atk-osaaminen oli osaksi takana myös siinä, että ne rohkeasti lähitivätkin elektronisten julkaisujen kehittämiseen ja tuottamiseen, todetaan myös.

Aluksi yhteiset atk-hankkeet siis etenivät joidenkin mielestä liian hitaasti, sitten, nimenomaan järjestelmän valinta, liian salaisesti. Tieteellisten kirjastojen atk-työryhmä saatiin kokea sen ulkopuolella "poikien salaseuraksi", koska jäsenten asenteet tuntuivat "arroganteilta" eikä asioita käsitelty avoimesti. Tilannetta kuvaileva vastaaja kyllä tunnustaa myös luottamuksellisuuden kaupalliset perustelut, päätelee jännitteitä turhiksikin ja kiittää, että "arvostelusta hu-

limatta TKAY kantoi vastuunsa toiminnallisesti hyvin". Järjestelmän valinnan jälkeen kirjastonjohtajat asettuivat lojaalisina yhteiseen rintamaan sen puolesta, vaikka useissa korkeakouluissa atk-keskusten johtajat vastustivat valittua VTLS-järjestelmää tai keskitystä ylipäättään. Järjestelmän toimittaja saa eräältä vastaajalta moitteita siitä, että se olisi voinut hoitaa valmistelun ja koulutuksen perusteellisemmin. Joka tapauksessa "TKAY:n tuki oli olennainen". Eräs vastaaja muistaa erityisen positiivisena ennen järjestelmän käyttöönottoa toimeenpannut työprosessien tutkinnat. Vaikka atk-osaaminen oli vielä vaatimatonta, kirjastonhoitajien ammattitaidolla osattiin arvioida, mitä atk:lla haluttiin kehittää ja helpottaa.

Omat jännitteensä tuli vielä vanhojen luettelointitietojen konvertoinnista tietokantoihin. Kirjastot etsivät ja löysivät erilaisia ratkaisuja kaukomaita myöten. Muitakin omia ratkaisuja korkeakoulukirjastot saattoivat kehittää atk-keskustensa tuella, vaikka "TKAY varoitteli ja suorastaan pelotti".

FinELibistä, Virtuaalikirjastosta tai muista viime vuosien yhteistyöhankkeista vastaajilla ei juuri ole ollut johtajakokemuksia, vaikka hankkeista mainitaankin.

"Keskuskirjastojärjestelmän luominen erinomaisen tärkeä yhteishanke"

Jos atk-yhteistyöhön liittyi joitain riitasointuja, toisen suuren projektin sisällä tuntuu vallinneen harmonia. Muistikuivat ja näkemykset keskuskirjastojärjestelmän järjestelmän synnystä, toimivuudesta kuin päättymisestäkin kuitenkin poikkeavat jonkin verran. Melkein kaikki vastaajat ovat käsitelleet aiheetta.

Idea esiintyi jo Tieteellisten kirjastojen komitean mietinnössä 1950, nostettiin uudestaan esille 1965 ja kehiteltiin valmiiksi 1968 mietinnössä Kirjallisuudenhankinnan koordinointi ja kehittäminen. (Tammekann 2001). Tieteellisten keskuskirjastojen asema vakinaistettiin valtioneuvoston päätöksellä 1972. Status annettiin kuitenkin vain kunkin kirjaston kehysorganisaation esityksestä. Keskuskirjastojen tehtävänä oli laajan ja käyttökelpoisen kokoelman luominen, kirjallisuuden käytön tehostaminen ja yhteistyön järjestäminen. Tähdättiin myös tietopalvelun kehittämiseen ja vanhojen kirjastojen käyttöoikeuden laajentamiseen uusien korkeakoulujen jäsenten hyväksi.

Komitea- ja ministeriöpainotteisuuden rinnalla vastauksissa esiintyy myös kirjastojen oma toimeliaisuus: "Hankintavarojen yleisen niukkuuden vuoksi kirjastot alkoivat kehittää yhteistyötään myöhemmin aikaansaadun keskuskirjastojärjestelmän suuntaan. Valtiovalta - esim. opetusministeriö - ei tätä aikaansaanut, vaan toiminta perustui kirjastojen välisiin epävirallisiin sopimuksiin. Tiettyjen alojen tärkeimmät kirjallisuudenhankinnat sovittiin niiden

kirjastojen tehtäväksi, jotka luonnostaan parhaiten ko. aloja edustivat. Saatiinpa aikaan jopa pohjoismaista yhteistyötä Scandiaplan-projektin muodossa.” - Toisaalta, voiko kirjastojen keskinäistä sopimista ja komiteatyötä täysin erotella? Eivätkö suunnilleen samat henkilöt vaikuttaneet kummallakin linjalla?

Resurssointia käsiteltäessä yksi toteaa, että “keskuskirjastojen korvamerkitty määräraha auttoi niitä kehitymään ja niiden kautta edisti koko maan informaatiohuoltoa”. Toinen toteaa statuksen poikineen ylimääräisiä toimia. Kolmas oli iloinnut, kun kaukopalvelutarpeen lisääntyessä “tuli avuksi keskuskirjastojärjestelmä”. Mutta tarinaan kuuluu myös käänne: “Se oli aluksi hyvä, mutta keskuskirjastojen saama lisärahoitus jäi liian pieneksi.” Keskuskirjastoa itse vetänyt kirjastonhoitaja pitää järjestelmän heikkoutena sitä, ettei lisärahoituksesta koskaan päästy ratkaisuun. Osasyllisiä ovat myös kirjastot, jotka eivät saaneet aikaan laskelmia valtakunnallisten tehtävien kompensoinnista; ministeriössäkin olisi ainakin jossain vaiheessa ollut asialle ymmärrystä. Viides vastaaja painottaa vielä erikseen: “Kirjastoidea suunnittelussa muodossa kaatui resurssien puutteeseen”.

Puutteineenkin järjestelmän eri piirteitä arvostetaan: “Hankinta-alueiden jakaminen tuotti varmaan suurta säästöä”, “tehostanut niukkojen resurssien osoittamista kunkin kirjaston osalta mahdollisimman tarkoituksenmukaisesti”, “vahvat kirjastot saivat legitimiin oikeuden ottaa vastuuta kansallisten tietokantojen kehittämisestä”, “pidin hanketta järkevänä ja kirjaston ulkoista kuvaa kohentavana”. “Maamme keskuskirjastojärjestelmä puhkesi kukkaan ja se valittiin Ruotsin ja Norjan järjestelmien malliksi”.

Järjestelmän hiipumiseen syinä nähdään toisaalta HYK:n kansalliskirjastoaseman vahvistaminen 1990-luvun alussa, toisaalta tulovastuu-ajattelu. Vastauksissa muistutetaan myös siitä, että monet tehtävät, jotka alun perin oli osoitettu nimenomaan keskuskirjastoille, on omaksuttu osaksi kirjastojen normaalia toimintaa.

Vieläkö keskuskirjastot ovat keskuudessaamme? Asia jää vastausten perusteella epäselväksi. “On vieläkin surullista, että OPM päätti lopettaa näiden kirjastojen tukemisen. Joissakin tapauksissa tämä aiheutti ulkopuolisten asiakkaiden palvelun syrjimisen, jopa lopettamisen.” “Niiden rooli jatkuu, vaikka jotkut väittävät, että ne on haudattu hiljaisuudessa. Painopiste ei ole suurten kokoelmien hankinta. Tärkeämpää on know-how ja keskinäinen avunanto.” “Toiminta ei ainakaan vielä näytä oleellisilta osiltaan lakanneen (...) vai onko se toteutunut vain kansalliskirjaston puheissa?”

Keskuskirjastoajattelun eräänlainen jatke on Varastokirjasto. Viisi vastaajaa muistaa kiittää sen ideaa ja toimintaa. Perustamishanketta oli tieteellisissä kirjastoissa oudoksuttu, mutta tulokkaan “edut huomattiin kuitenkin pian myös yliopistokirjastopuolella”.

Kiitosta yhteistyömuotona saavat myös alan järjestöt: “Järjestettiin hankintapäiviä ja kaukolainaajien vuosittaisia kokouksia ja vastaavia. Näissä luoduista henkilösuhteista on mielestäni suuri hyöty arkytyössä.” “Signumin merkitystä tiedonvälittäjänä ei voi yliarvioida.”

Tieteellisten kirjastojen johtajien kokoukset ovat myös olleet positiivinen ilmiö. Varsinkin alkuun hyvin epävirallisia ja epämuodollisia. “Ilman kovin tarkkaa ohjelmaa, keskustelu oli asiallista ja mielestäni erittäin hedelmällistä. Tunsin saaneeni niistä todella paljon”.

KIRJASTO JA KIRJASTONJOHTAJA KEHYSORGANISAATIOSSAAN

“Yritimme välttää hajaannuksen”

Hajautuksen ja keskityksen jännite on keskeisimpiä ja pysyväisluontoisia tekijöitä myös korkeakoulukirjastojen ja niiden kehitysorganisaatioiden suhteita tarkastellessa. Vastauksissa tosin muistutetaan, että vasta volyymien kasvu nosti esiin hajautuspyrkimykset epäkohtineen. Tunnetusti laitokset, siis etenkin niiden professorikunta, arvostavat lähellä sijaitsevia ja itse hallinnoitavia kokoelmia. “Mikään ei ole niin ihanaa kuin oma laitoskirjasto” oli erään lääketieteen professorin “rakkautentunnustus”. Kirjastoissa taas nähdään hajautettu malli epärationaalisenä, epäoikeudenmukaisenakin varsinkin opiskelijoita kohtaan.

Turun yliopiston kirjastonjohtajan uran suurin hallinnollinen ponnistus oli kirjastopalveluiden organisaation uusiminen yliopiston valtiollistamisen yhteydessä (1974). Erilliset kirjastot yhdistettiin Turun yliopiston kirjastolaitokseksi. Fyysisesti säilyi pääkirjaston lisäksi kuusi tiedekuntakirjastoa.

Uusien ja laajenevien korkeakoulujen uudet professorit pyrkivät tuomaan vanhojen korkeakoulujen hajautetun käytännön mukanaan, päättelivät kirjastonjohtajat. Tietoisella ja taitavalla yhteistyösuhteiden hoidolla hankinta ja luettelointi saatettiin kuitenkin pitää suunnilleen järkevissä kontrollissa, mutta “ainakin eräissä paikoin nämä kysymykset veivät kirjastonjohtajien huomiota kohtuuttoman paljon ja huononsivat työilmapiriiriä”. “Usein kirjasto sai luvan auttaa vasta, kun tilat olivat täynnä eikä kukaan enää löytänyt kirjariveistä mitään.”

Se kirjastonjohtaja, joka itse pääsi suunnittelemaan työmaataan kuta kuinka alusta alkaen, valmisteli ja esitteli kaksi vaihtoehtoista mallia. Korkeakoulu valitsi keskitetyn. Oulun 1958 perustetusta ja alkuun aivan hajallaan sijaitsevasta yliopistosta taas huhuttiin, että “kirjastonhoitajaksi” pitkin poikin palkatut professoreiden vaimot koettivat kysellä neuvoja kaupunginkirjastosta.

Jos professorit haluavat vähentää kirjaston päätösvaltaa, onko sielläkin ehkä jotain vikaa? Yksi vastaaja tunnisti tällaista ongelmaa. Osa laitoksille tarkoitetuista palveluista oli työntekijän ylenmääräisen perusteellisuuden vuoksi niin hidasta, että kirjaston tehokkuuskuva ja kirjaston sisäisetkin suhteet kärsivät. 1990-luvun laman tullessa kirjaston päätösvallalla oli professorien näkökulmasta etunsaakin. Vastuu ja syntypukin rooli lopullisista karsintapäätöksistä jäi kirjastonjohtajan kontolle...

Korvamerkeistä tulosajatteluun

Kehysorganisaatiossaan kirjastojen hallinnollinen asema on muuttunut korkeakoulupoliittisten virtausten mukaisesti. Vaikka Helsingin yliopistossa kirjastoissa oli professorikunnasta nimettyjä esimiehiä, pienemmissä kirjastonjohtaja, kenties vasta kirjastonhoitajan nimikkeellä, vastasi itse toiminnasta. Johtokunnat tulivat käyttöön 1970-luvulla, Helsingin yliopistossa tosin vasta pari vuosikymmentä myöhemmin. "Johtokunnat pakottivat kirjastonjohtajat perustelemaan kannanottojaan ja vähensivät virkanimityksissä johtajan valtaa." Henkilökunnan edustusjohtokunnassa tai erilaiset henkilökuntaneuvostot toivat myös uusia virtauksia. Mahdollisesti henkilökunnan edustajat eivät rohjenneet ottaa suoraan kantaa johtokunnassa, vaan vaativat asian kierrättämistä henkilökuntakokouksen kautta. Palkkapolitiikka oli ainakin siinä kirjastossa, jonka johtaja asiasta mainitsee, pääasiassa henkilöstöjärjestöjen ja keskushallinnon välinen asia.

Useammassa vastauksessa kiitellään toimivaa yhteistyötä yliopiston laskentakeskuksen kanssa, jossain myös muiden erillislaitosten yhteistapaamisia.

1980-luvulle saakka korkeakoulu ja samalla niiden kirjastot olivat tiukasti valtion keskushallinnon ohjauksessa. Määrärahat osoitettiin tarkasti tiettyihin tarkoituksiin, esimerkiksi kirjallisuuden hankintaan. Opetusministeriö ja valtioneuvosto tai jopa tasavallan presidentti nimitti kirjastonjohtajat. Vahtimestaritasonkin virat perustettiin eduskunnan päätöksellä valtion budjetissa, muistetaan.

Tällaisessa tilanteessa oli hyviä ja huonoja puolia. Opetusministeriöstä haettiin turvaa ahdaskatseista korkeakoulun hallintoa vastaan. Haikailu menneen isännän äänen perään on kuitenkin turhaa eikä nykyistä paikalliseen päätösvaltaan perustuvaa järjestelmää, joka on osa pitkäaikaista valtionhallinnon trendiä, välttämättä koeta huonoksi: "Mutta yleensä nykyinen yliopistojen vapaus käyttää määrärahojaan on parempi asetelma. Se olisi aiemmin vallinneena saanut esimerkiksi yliopistot harkitsemaan, moniako kirjastoyksiköitä kannattaa perustaa. Samaan suuntaan olisi varmasti vaikuttanut, jos yliopistojen tilat olisivat jo -sanotaan vaikka 1960-luvulta lähtien - olleet vuokratiloja, joita pienentämällä olisi rahaa voinut vapauttaa

muihin tarkoituksiin. Nähdäkseni ei johtajanimitysten siirtymisestä yliopistojen tehtäväksi ole seurannut mitään ongelmia."

Vallan hajautuksessa oli silti ikäviä välivaiheita, kun korkeakoulujen hallinto pyrki itsepintaisesti keskittämään itselleen vallan, jonka valtionhallinto oli siirtänyt alaspäin. Siirtyminen esittelyjärjestelmään saattoi vaikeuttaa pienessä korkeakoulussa kirjaston johtajan asemaa, koska hän ei saanut esittelyoikeutta kirjastoa koskevista asioista.

Kirjaston edustus yliopiston päättävissä elimissä tuli yleiseksi kolmikantaan perustuvien vaalien myötä niiden suuren henkilökuntamäärän ansiosta. Parhaassa tapauksessa "tärkeitä asioita ratkaistaessa kirjaston ääni on tullut kuulluksi ja kirjastoa koskevista asioista on oikeaa tietoa mennyt päättäjien korviin". Välttämättä kirjaston johto ei aina kokenut tilannetta ihanteelliseksi, koska vaaleilla valitun edustajan ja kirjaston johdon "henkilöstöpoliittiset intressit eivät suinkaan aina ole olleet samat. Oli luonnollista, että sosiaaliset ja poliittiset intressit olivat nostamassa päätään yliopiston hallinnossa."

1990-luvulla tulosityksikköajattelua alettiin soveltaa sekä kirjastoon korkeakoulun osana että kirjaston sisällä. Tulosityksikön päällikkönä kirjaston johtajalle tuli periaatteessa lisää valtaa, mutta johtajavaltaisuudesta perinteisessä mielessä ei voi puhua, koska kirjaston sisäinen tulosvastuuajattelu siirsi eteenpäin vallan, joka kirjastolle tulosityksikönä annettiin.

Tulosvastuun toteuttaminen kirjaston sisällä ei tietenkään ole ollut sen yksinkertaisempaa kuin muuallakaan. Tottuminen vastuun ottamiseen ja jakamiseen oli vaikeaa: "Kirjasto jaettiin työyksiköihin, joiden vastaaville siirrettiin päätösvaltaa - myös talousvaltaa - ja joiden kanssa käytiin tuloskeskustelut. Vaikka tulostavoitteet käytiin työyksiköittäin tarkoin läpi toimintasuunnitelmaa vasten, kommentit 'kuka-kaiken-tämän-toteuttaa' toimintasuunnitelman hyväksymisen jälkeen eivät olleet harvinaisia." Kirjaston sisäinen tulosityksikköajattelu voi vaikeuttaa kirjaston kokemista yhdeksi ja yhteiseksi kokonaisuudeksi, jossa jokaisella on tärkeä osa. Uusiin johtamiskäytäntöihin kuuluva raportointimenettely ei aina myöskään ole herättänyt ihastusta kirjaston asiantuntijatyötä tekevien keskuudessa. Reviirejä on haluttu varjella kokonaisuudenkin vahingoksi.

Maksupalveluista rahasampo?

Lahjoitukset olivat toki budjettirahoituksen ulkopuolisia varoja, mutta muutoin "ajatus maksullisista palveluista" ja muusta budjetin ulkopuolisen rahoituksesta olisi yliopistojen kirjastoissa ollut vieras ajatus 1950- ja 1960-luvuilla. Teknillisten ja taloustieteellisten kirjastojen toimintavaikeudessa tällainen varainhankinta - tai kustannusten peittäminen - tunnettiin jo varhain. Taloustieteellisessä kirjastossa

uran luonut kirjastonjohtaja kertoo aina ihmetelleensä ”yliopistokirjastojen yleensä penseää suhtautumista maksulliseen palveluun”. Hänen kokemuksensa mukaan kirjaston ”rooli vahvistui huomattavasti sen jälkeen kun maksullisia palveluja, ts. ennen muuta tietopankkeja ruvetiin tuottamaan. Niiden hyöty sekä korkeakoulun omalle väelle että ulkopuolisille käyttäjille havaittiin varsin selvästi. Niiden hankkiminen myös oikeutti korkeakoulun ulkopuolisten käyttäjien suurenkin määrän, mitään ei ollut omilta poissa, vaan valikoima ja palvelu saatiin laajemmaksi ulkopuolisella rahoituksella. Varsinkin 1990-luvun lama- vuosina maksullinen palvelu nousi meillä arvoon arvaamattomaan.”

Kopiokoneista tuli 1970-luvulla yllättävä varainhankinnan keino kaikissa kirjastoissa, varsinkin sen jälkeen kun maksuja ei enää tilitetty suoraan yliopiston pohjattomaan kassaan. Kaukolainauksesta ja tietopalvelusta saatiin myös tuloja, vaikka merkittävä tulolähde ne eivät liene olleet muutamia erikoisalojen kirjastoja lukuunottamatta. Julkaisu- toiminnasta on pyritty kehittämään uusi rahalähde.

Yliopistojen hallinto odotti uutta rahasampoa: ”Paine maksupalvelurahoituksen lisäämiseen kasvoi koko 80-90-lukujen ajan, pidettiin sitä jonkinlaisena tulomittarina ainakin yliopiston hallinnon taholla.” Valtion maksupalvelu- asetusta (1992) selvensi kirjastojen käytäntöä, mutta samalla laajensi alv-menettelyn näihin tuloihin.

Projektirahoitus alkoi 1960-luvulla Nordforskin ja Nordinfon varoin. Tinfon rahoitus tuli kuvaan 1980-luvulla ja lopulta EU 1990-luvulla.

Johtaja ja henkilökunta

Kirjastonjohtajan asemaan henkilökuntansa keskuudessa ei kyselyssä juuri puututtu, ja vastauksissakin sitä on käsitelty varsin vähän; erityisiä kehityskaaria ei juuri havaitse. Edellä mainitun palkkapolitiikan hoidon ohella siirtyminen tietokonetekniikkaan on ollut yksi johdon ja henkilökunnan suhteita räsittänyt vaihe. Osaksi oli kysymys siitä, että ”moni ’vanhan kaartin’ kirjastonhoitaja aluksi vieroksui mokomaa laitetta” ja vastustus oli toisinaan kiivas- takin. ”Ajatustavan muuttaminen entisestä käsityöstä uuteen tekniikkaan vaati kylläkin kirjaston johtajalta usein sekä kärsivällisyyttä että myös lujuttua, ennen kuin uudet aatteet ja menetelmät oli saatu kaikkien mieliin iskostettua.”

Kehityksen kärjessä kulkeneet johtajat tosin eivät aina ymmärtäneet kuinka rankka henkinen muutos henkilökunnalle siirtyminen atk-aikaan oli. Eräs kirjastonjohtaja muistelee, että ”tässä muutoksessa tein ehkä myös suurimman psykologisen virheeni kirjaston johtajana: olin kummallisen ymmärtämätön henkilökunnan peloille. ... Toki kirjastossa varmaan ihan objektiivisestikin ajatellen järjestettiin runsaasti sekä periaatteellisesti että käytännös-

sä atk:hon valmistavaa koulutusta - sitäkin enemmän minä mielessäni noita pelkoja ihmettelin, varmaan asenteeni ehkä jonkinlaisena tunteettomuutena tai kärsimättömyytenä uloskin tuli.”

Toisaalta kiitetään, että ”VTLs-ryhmämme lisäksi meillä oli mainio joukko ihmisiä, jotka olivat valmiita seikkailuihin ja kokeiluihin.”

KANSAINVÄLISET YHTEYDET

Kohti ”pohjoismaista mafiaa”

Kotimaisen yhteistyön lisääntymisen ohella kansainvälisen yhteistyön ja kanssakäymisen lisääntyminen on yksi vuosikymmenten suuria linjoja. Sen taustatekijänä on muistettava tulevien kirjastovaikeuttajien, myös muutaman vastaajamme opiskelu ja työskentely Yhdysvalloissa etenkin 1950-60-luvuilla. ASLA-stipendit tekivät opiskelun mahdolliseksi.

Eniten vastaajien huomiota saa pohjoismainen kirjasto- yhteistyö. Tässä aineistossa pohjoismainen yhteistyö alkaa vuoden 1954 Trondheimin pohjoismaisesta kirjasto- kokouksesta, ja Nordforskista, pohjoismaiden teknis-luon- nontieteellisen tutkimuksen yhteistyöjärjestöstä, joka sama- na vuonna antoi alkusysäyksen projektipainotteiselle yhteistyölle.

Ensimmäisiä konkreettisia yhteistyöhankkeita oli Scandiaplan, jonka kanssa ainakin kaksi vastaajaa aikoi- naan työskenteli. Keskeisten pohjoismaisten kirjastojen kanssa pyrittiin sopimaan tiettyjen alojen hankintojen jaka- misesta. Toiminta jatkui useita vuosia, mutta hiipui sitten hiljalleen. Vielä ei ollut teknisiä välineitä helppoon tiedon- välitykseen, jota tehokas työnjako olisi edellyttänyt. Periaate kuitenkin toimi eräänlaisena mallina tulevalle keskus- kirjastojärjestelmälle.

Pohjoismainen yhteistyö jatkui usealla kaistalla. Saman tieteenalan kirjastojen kesken oli tapaamisia ja projekteja yhteisten bibliografisten tietokantojen ja yhteisluetteloiden toimittamiseksi. Yksi näistä oli myös Nordinfon rahoittama kasvatus- tieteellisten ja psykologisten alojen PEPSY. Nord- info myös rahoitti hyödyllisiä selvityksiä.

Pohjoismaisen ministerineuvoston alaiset elimet Nordforsk, Norddok ja sen seuraaja Nordinfo organisoivat huomattavia yhteisiä palveluita. Nordforsk perusti 1960 Scandoc-toimiston, joka välitti Washingtonista yhdysvalta- laista virallisaineistoa. 1970-luvulla käynnistettiin atk- pohjaista tiedonhakua. Euroopan ensimmäinen valtioiden välinen k&i-palveluita tarjoava verkko Scannet oli Nordforskin aikaansaannos. Dokumentalistien koulutuk- sellekin se oli antanut alkusysäyksen 1960-luvulla.

Pohjoismaiden tieteellisen kirjastoalan yhteisjärjestö NVBF (Nordiska vetenskapliga bibliotekarieförbundet) jär-

jesti kokouksia, kursseja ja nk. pyöreän pöydän konferensseja. Suomalaisten Karkussa 1960-luvun puolivälissä järjestämä kokoontuminen on jäänyt parillekin vastaajalle mieleen erityisen onnistuneena. Jotkut vastaajista järjestivät itse ajankohtaisten temojen ympärille NVBF:n tilaisuuksia.

Saman alan kirjastojen johtajien epäviralliset tapaamiset rakensivat jo suoranaista ystävyyttä, ja niillä oli jopa sellainen merkitys, että pienessä piirissä saattoi purkaa mieltään arkaluontoisistakin asioista, mistä kotimaassa ei voinut puhua. Henkilökohtaisten suhteiden varaan saattoi muodostaa myös ”pohjoismaista mafiaa”, jonka yhteisvoimalla sitten vaikutettiin kansainvälisissä kuvioissa kuten IFLAssa. ”On yhtä ja toista tehty”.

”Ulkomaiset kollegat vaikuttivat kangistuneemmilta”

Sosialististen maiden kanssa vastaajilla ei ole ollut kovin runsaita kontakteja. ”50-luvulla suorastaan pelottavakin ajatus”. Yksi kuitenkin toteaa kiinnostuksen Neuvostoliiton tieteeseen virinnee Sputnikin (1957) myötä, toinen kontaktien ja vierailujen avartaneen näkemyksiä molemmin puolin. Kolmas muistelee yhteistyössä korostunutta ”erinomaisen formaalista toimintakaaviota”. Yhdellä kirjastolla oli elävää vuorovaikutusta Unkariin päin ja mainituksi tulevat myös yhteydet Viroon 1980-luvun lopulta lähtien. Näissä oltiin myös saavana osapuolena, Tartosta mm. ostettiin konservointiosaamista.

Oman yliopiston kansainvälisen yhteistyön osana Jyväskylän yliopiston kirjasto toimitti kirjallisuutta Sambian erityisopettajakoulutuksen tarpeisiin. Erikoiskirjastoilla oli omat verkostonsa myös Pohjoismaita laajemmalle.

Kansainvälinen kirjastojärjestö IFLA oli pitkään vain harvojen tuntema yhteisö ja yleinen matkakohde sen vuosittaisista konferensseista tuli oikeastaan vasta 1980-luvun lopulla. Aiemmin monet mielsivät järjestön ensisijaisesti yleisten kirjastojen yhteenliittymäksi tai vanhojen herrojen klubiksi. Matkarahojenkin hankinta oli hankalaa ennen rahoitusvallan hajauttamista yliopiston keskushallinnolta alaspäin. Joillekin jo ensimmäiset kokemukset massiivisista tilaisuuksista olivat pettymys tai kokemuksia ei lähdey hankkimaan. He näkivät virallisen yhteistyön nähtiin soveltuvan paremmin suurille ja vakiintuneille kirjastoille. Englanninkielen dominanssi saattoi hillitä koulussa pitkän saksan lukeneen kiinnostusta. Pienimuotoisemmat kokoukset, opintomatkat ja alan lehdistön seuraaminen olivat vaihtoehtoisia väyliä kansainvälisen kehityksen seuraamiseen.

Muutama vastaaja taas toimi IFLA:ssa aktiivisesti, Eeva-Maija Tammekann kuului 1990-luvulla hallitukseenkin. Tällöin aukeni maailmanlaajuinenkin perspektiivi, jonka

haaste ei ollut helppo. Toinenkin vastaaja nostaa esiin IFLA:n eettisen roolin.

Teknisille kirjastoille myös FID oli relevantti yhteistyön kehys. Ritva Launo, Alkon tietopalvelupäällikkö, joka ei kuulu tämän kyselyn kohderyhmään, toimi sen puheenjohtajanakin. Elin Törnuddilla oli useita huomattavia tehtäviä hallitusten välisessä yhteistoiminnassa OECD:n Information Policy Groupissa ja Unescossa.

Kansainvälinen yhteistyö oli palkitsevaa niille, jotka siihen aktiivisesti osallistuivat: ”Terveystieteiden alan kirjastojen jaosto IFLA:ssa, kansainväliset kongressit ja alan verkostojen luominen niin kaukopalvelussa kuin informaationsiirrossakin muodostivat virkaurani mielenkiintoisimman ja antoisimman osan, varsinkin kun pääsin mukaan sekä niissä tapahtuvaan yhteistyön suunnitteluun että toteutukseenkin”. Helsingin kaupakorkeakoulun kirjastolle, joka oli perustanut myytäviä tietokantoja ja muita tietotuotteita, ulkomaiset kokoukset merkitsivät myös mahdollisuutta löytää uusia asiakkaita. Muitakin kontaktimuotoja käytettiin tiiviisti.

”Ja jos ihan rehellisiä ollaan, tuntui että me siinä yhteistyössä useimmiten antavana osapuolena olimme”. ”Tuntui 1970-1980-luvuilla, että Suomessa oltiin siinä määrin kehityksen eturintamassa, moderneja ja tarvitessa radikaaleja ja hyvin yhteistyökykyisiä, että ulkomaiset kollegat vaikuttivat kangistuneemmilta ja joka tapauksessa varovaisemmilta, britejä ehkä lukuunottamatta.” (Toinen vastaaja mainitsikin erityisen mielenkiintoisena pohjoismaisten ja brittien yhteistapaamiset SCONUL:in puitteissa.) Varsinkaan UDK-luokitusjärjestelmän kansainväliset johtotelimet eivät olleet ”kovinkaan valaistuneita”. Pohjoismaisen UDK-yhteistyö sentään tuntui sujuvammalta. Pohjoismaisessakin yhteistyössä eri yhteyksissä kuitenkin saattoi havaita selviä eroja. Suomalaisten käytössä olevat resurssit olivat useasti pienemmät kuin naapureissa. Erityinen opittava muista Pohjoismaista oli tiivis yhteistyö käyttäjien kanssa.

Yhteistyön laajennuttua 1990-luvulle tultaessa johtajien panos ei enää riittänyt, vaan muunkin henkilökunnan ammattitaito joutui koetukselle kansainvälisissä tehtävissä. Anti monipuolistui: ”hyöty ja oppi tästä yhteistyöstä oli enemmänkin henkinen kuin konkreettinen: saimme uskoa siihen, että olimme oikeilla raiteilla kehittämistavoitteissamme, ja saimme mahdollisuuksia myös esitellä osaamistamme kongresseissa.” Opintomatoille piti joskus patistaa: ”sain lähes joka vuosi innostumaan jonkun toisenkin kirjastosta hakemaan apurahoja - kaikkia ei tarvinnut edes ravistella, nämä tahtoivat vain olla samat vuodesta toiseen - enkä usko talon menetetyistä työajasta kärsineen, päinvastoin.” Omien opintomatkojen hyöty johtajalle oli myös mahdollisuus olla ”viikon pari poissa arkirutiineista, mahdollisuus ajatella työasioita pitemmästä näkökulmasta.”

Yksi vastaaja muistuttaa, että suomalaiset asiantuntijat saisivat edelleen aktivoitua: "Tietyt Euroopan tiedekirjastot kuorivat jatkuvasti kerman apurahoista. Suomi on harvoin nähty saavana partnerina esim. EU:n projekteissa."

KOULUTUS JA TUTKIMUS

"Silloin hyvä ja pitkään hyvä"

Kyselyyn vastanneet kirjastonjohtajat ovat saaneet oman koulutuksensa alalle ennen kuin kirjastotiede ja informatiikka käynnistyi Tampereen yliopistossa. Yksi suoritti Yhteiskunnallisen korkeakoulun (myöhemmin Tampereen yliopiston opetusjaoston) kirjastotutkinnon, sen lisäksi amanuenssitutkinnon omassa kirjastossaan. Tarjolla olisi myös ollut ruotsinkielinen kirjastotutkinto Social- och kommunalhögskolanissa. Se suuntautui samoin kuin YKK:n tutkinto ensisijaisesti, mutta ei pelkästään, yleisiin kirjastoihin. YKK:ssa itse asiassa korostettiin molempien kirjastotyyppien lähentämistä, tästä kiitetään varsinkin Karl Erik Henrikssonia.

Kirjastokohtainen amanuenssitutkinto painotti oman kirjaston (tai HYK:n) kokoelmien sekä bibliografisten apuneuvojen tuntemusta ja sisälsi paljon historiallista ainesta. Amanuenssitutkinto oli ainakin yhden vastaajan arvion mukaan "silloin (1962) hyvä ja se oli pitkään hyvä". Näin ainakin, kun tentaattorina oli sellaisia tiedemiehiä ja kulttuuripersoonallisuuksia kuin Åbo Akademin Carl Rudolf Gardberg ja Olof Mustelin. Tutkinto valmensi hyvin vastaamaan asiakkaiden kysymyksiin - siis silloin. "Nykyään kaiken tallettaminen omaan päähän on mahdoton muus."

Toinen vastaaja puolestaan hieman oudoksuu tilannetta, jossa kirjastokoulutusta ja kokemusta jo kohtalaisesti saaneena joutui tenttimään tutkintoa johtajalleen, jolta itseltään puolestaan puuttui kirjastokoulutus.

Vuonna 1968 Tieteellisten kirjastojen lautakunta perusti yhteisen tieteellisten kirjastojen virkatutkinnon, johon sisältyi myös yhteistä opetusta. Se auttoi ulos amanuenssitutkinnon kirjastokohtaisesta kapeudesta ja helpotti siirtymistä kirjastosta toiseen. "Samalla myös lieveni aikaisempi tiedemieskoulutuksen merkittävä asema, ja tilalle tuli kirjastoammattilaisen oma osaaminen, tärkeä tieteenharjoituksen apuna toimiminen, tiedon hakeminen, käyttäjän palveleminen."

"Ettei enää osata tehdä tavallisia töitä" vai "vallankumouksellinen nousu"?

Syksyllä 1971 käynnistynyt Tampereen koulutuspuolestaan poisti tulevalta kirjastonhoitajalta aikaisemman kaksoisopiskelun. "Siihen kiinnitettiin suuria odotuksia ja toiveita" "Kirjastonhoitaja voi edetä omalla alallaan myös tieteenharjoittajana ja tällä tavalla keskittyä laajemmaltakin alan tutkimus- ja kehittämistyöhön. Kirjastotieteen asema yliopistollisten oppiaineiden joukossa on tyydytyksellä todettava." Virkatutkinto lopetettiin 1972. Åbo Akademi aloitti alan opetuksen 1982, jolloin se Social och kommunalhögskolanissa lopetettiin. Oulussa vastaava alkoi 1988.

Muutamat vastaajat olivat itse kehittämässä tai aktiivisesti tukemassa koulutuksen laajentamista ja tieteenalan perustamista, ja kaikki vastaajat suhtautuvat positiivisesti siihen, että alalle on tarjolla täysimittaiset akateemiset opinnot jatkotutkintomahdollisuuksineen. Yksi myös kiittää sitä, että "kirjastotutkinto sisältää muitakin aineita, ts. se on vain yksi aine muiden joukossa". Toinen ylistää koko koulutuksen kentän kehittymistä: "Alamme koulutuksen tason nostaminen ja sen kasvu ovat olleet vallankumouksellisia. Kirjastonhoitaja ja informaattikko ovat nousseet arvoon arvaamattomaan."

Joitain varauksia kuitenkin esitettiin ja esitetään: "oudoksuttiin aluksi tieteellisissä kirjastoissa aika yleisesti, luulisin; sitä pidettiin 'pelkkänä' teoriana, jonka epäiltiin 'sekoittavan monien päät', niin ettei enää osata tehdä tavallisia töitä."

"Varsinaiset kirjastonhoidon käytännön kysymykset ja tehtävät (kuten itse materiaaliin liittyvä huolenpito) jäävät kenties vähemmälle huomiolle koulutuksessa". "Kaikki, mitä on tehtävissä kirjastoammattin statuksen ja palkkatason nostamiseksi, on hyväksi. En kuitenkaan ole varma, onko tässä kohdassa onnistuttu." Yksi vastaajista viittaa Esko Häklin takavuosien kritiikkiin, jonka mukaan Tampereella väheksyttiin eri tieteenalojen tuntemusta tieteellisissä kirjastoissa työskenteleville. "Olin ilmeisesti aika lailla samaa mieltä hänen kanssaan. Tampereella esiintyi yltyöpäisiä ajatuksia, joita en ole esim. vastaavissa ulkomaisissa koulutuslaitoksissa tavannut."

Helsingin yliopiston tunteva vastaaja viittaa alkusyksystä 2001 käytyyn julkiseen keskusteluun HYK:n ylikirjastonhoitajan virantäytön yhteydessä: "Rehtorin mielipide kirjastoalan koulutuksesta ja kirjastotyöstä viittaa kuitenkin siihen, ettei alan korkeakouluopetus ole pystynyt vakuuttamaan korkeakoulu yhteisöä tarpeellisuudestaan". Vastaaja valittaa myös, että monet entiset kollegatkin ovat olleet sitä mieltä, ettei kansalliskirjaston johtajalla tarvitse olla alan tutkintoa. Mutta: "kritiikki on kylläkin siinä mielessä oikeutettua, että informaatioteknologia näyttää nielaisseen kirjastot omaan nopeasti etenevään virtaansa. Tekniikka on

kuitenkin vain väline; sisältöä ei tule sen vuoksi unohtaa. Myös kirja kulttuurihistoriallisena esineenä ansaitsee kirjastonhoitajien jatkuvan mielenkiinnon.” - Toinen vastaaja toisaalta arvioi, että ”tulevaisuudessa tulee olemaan erittäin vähän kirjastonhoitajan nimekkeen omaavia henkilöitä”. Hänkin kytkee samaan virkkeeseensä kirjastonhoitaja-nimikkeeseen ja ”nippelitiedon”.

Vastaajista Oili Kokkonen, Eeva-Maija Tammekann ja Ritva Sievänen-Allen toimivat itse nuoren kirjastotieteen ja informaatiikan yliopistollisissa kouluttajaviroissa Tampereella, Tammekann ensimmäisenä vt. professorina 1971-72. Vesa Kautto opetti opetusjaoston aikaista kirjastotutkimtoa ja toimi vt. professorina Oulussa. Näistä vaiheista voisi kerätä aivan omankin kirjoituksen; etenkin 1970-luvun poliittinen aktiivisuus antoi oman lisämausteensa: ”Vieläkin vähän ärsyttää, että kun pää oli täynnä ajatuksia siitä, miten järjestää opetus edes alkeelliseen kuntoon, ja kädet täynnä työtä sen toteuttamiseksi, piti väitellä intomielisten - ja ehkä myös laskelmoivien - nuorten kanssa mielestäni täysin turhanpäiväisistä asioista!”

“Kunnioitettavia ne ihmiset”

Kotimaisten yliopistojen lisäksi merkittäviä pätevyitymisen väyliä ovat olleet jo edellä mainittu ASLA-stipendin Yhdysvalloissa saatu koulutus sekä tietopalvelukurssit. “Asla-opiskelleet toivat modernin angloamerikkalaisen kirjasto maailman tuulen saksalaisperustaiselle kirjastolaitoksellemm”.

Pohjoismaisen mallin mukaan Suomen kirjallisuuspalvelun seura (myöh. Tietopalveluseura) aloitti vuosittaiset Kirjallisuuspalvelun (informaatiopalvelu-, tietopalvelu-) kurssit 1968. Opetusministeriö tuki tätäkin koulutusta. Koulutuksen organisointi siirtyi myöhemmin Teknillisen korkeakoulun täydennyskoulutuskeskukseen. Tulijoilla on yleensä akateeminen tutkinto ja työpaikka valmiina koulutuksen alkaessa. Yritysten ja erikoiskirjastojen lisäksi yliopistokirjastot käyttivät tätäkin väylää henkilöstönsä kouluttamiseen. “Voitiin pätevoittää mm. luonnontieteellisen ja teknillisen koulutuksen saaneita kirjaston palvelukseen”. Tietopalvelukurssit hyväksyttiin tieteellisissä kirjastoissa nopeammin kuin alan yliopisto-opetus, arvioi eräs vastaaja ja päättää syyksi ainakin sen, että monet kirjastoissa jo toimivat suorittivat kurssin täydennyskoulutuksenaan ja havaitsivat heti sen hyödyllisyyden. Teknillisessä korkeakoulussa kirjastonjohtaja tietoisesti rekrytoi ja koulutti tietopalvelukurssin kautta insinööri-tutkinnon suorittaneita. Nämä saivat lempinimen “Elin’s angels” ja ovat tehneet elämäntyötään myös muissa teknisen alan kirjastoissa.

Kirjastoalan keskiasteen koulutuksen pari vastaajaa noteeraa positiivisesti. Muistikuvat taustavoimista eriyvät. Yksi vastaaja merkitsi, että “syksyllä 1979 alkoi eräissä

kauppaoppilaitoksissa kirjastoapulaisten koulutus, jota Tieteellisten kirjastojen toimihenkilöt ry oli ajanut”. Toinen taas muistelee käynnistämisen olleen “ensisijassa yleisten kirjastojen aktivistien ansiota”. Järjestelmään liittyi myös tutkinnon suorittamismahdollisuus työssä jo oleville. “Kunnioitettavaa oli se avustavan henkilöstön määrä ja kunnioitettavia ne ihmiset, jotka oma-aloitteisesti ja omin varoin hankkivat keskiasteen koulutuksen tuottaman pätevyyden.”

Täydennyskoulutusta käsiteltäessä kiitetään mm. Suomen tieteellisen kirjastoseuran tilaisuuksia, jossa uudet asiat tulivat nopeasti käsittelyyn. Ja huomattavan kohtuullisella hinnalla konsultteihin verraten! 1990-luvulla kurssitarjonta kaiken kaikkiaan alkoi olla jo pulmallisen runsasta ja aiheuttaa kirjastoon sisäisiä jännitteitä. Tässä kohden johtajat kirjaavat myös toiveita: enemmän tilaisuuksia Helsingin ulkopuolelle, ulkomaisia kesäkouluja ja opintomatkoja vastaavia tilaisuuksia myös kotimaahan.

“Lähellä tieteellisen kirjaston arkipäivää”?

Koulutuksen siirtäminen opetusjaostosta täysimittaiseksi oppiaineeksi yhteiskuntatieteelliseen tiedekuntaan merkitsi myös uuden tieteenalan perustamista. Kysymyksen alan tutkimuksen merkityksestä vastaajat eivät ole kovinkaan paljon tarttuneet yllä koulutusmahdollisuuksien yhteydessä selostetun lisäksi. Professorina itse uransa jälkiosan toiminut Kautto pohtii aihepiiriä laajemmin. Hänen mukaansa tutkimus tuotti tieteellisen kirjaston johtajan kannalta kiinnostavia ja sovellettavia havaintoja esim. kirjallisuuden vanhenemisesta, eri alojen ydinlehdistä, tutkijoiden tiedonhankintatavoista, luokituksen ja indeksoinnin teoriasta. Tampereellakin on tehty joitakin tieteellisten kirjastojen kannalta kiinnostavia tutkimuksia, mutta ne tutkimukset, joilla laitos on saavuttanut suurinta kansainvälistä arvostusta, “eivät ole kovin lähellä tieteellisen kirjaston arkipäivää ja ongelmia”. Kautto arvostaa myös VTT:n informaatiopalvelun laajaa selvitystoimintaa.

Toinen pohtija taas päättää, ettei kirjastojen piirissä esitetty kritiikki tutkimuksen liian teoreettisesta otteesta ole paikallaan. Tutkimus ilman teoriaa ei ole tutkimusta, vaan selvitystyötä. Sitäpaitsi voi epäillä, “ettei tieteellisten kirjastojemme johdolla ole ollut aikaa ja mahdollisuuksia tutustua moniinkaan aika käytännöllisiin tutkimuksiin”. Ehkä niistä tiedottamisessakin on ollut puutteita niin lähettäjä- kuin vastaanottajapuolella.

Sinänsä keskustelu teoreettisuudesta, käytännöllisyydestä ja hyödyllisyydestä on tuttua muillakin toimialoilla, joiden koulutus on alemmalla hierarkiatasolta siirretty akateemiseksi (maa- ja metsätalous, sosiaalityö, opettajan koulutus). Uuden tieteenalan on ansaittava paikkansa myös akateemisessa maailmassa ja ehkä otettava etäi-

syöttä aiempiin käytännöllisyys-, ehkä aatteellisuus-odotuksiinkin.

KIRJASTON ROOLIN JA KIRJASTONHOITAJUUDEN MUUTOS

Tekniikan kehitys "kirjastokäsialasta" virtuaalikirjastoon

Veteraanien muistelu muistuttaa ettei tietokone suinkaan ollut ensimmäinen tekninen uutuus kirjastoissa.

"Vuonna 1953 Yhteiskunnallisen Korkeakoulun kirjastokurssilla Helle Kannila huomautti oppilailleen, että näiden oli syytä opetella erityinen pyöreä 'kirjastokäsiala', koskapa kaikissa kirjastoissa ei tuohon aikaan vielä ollut kirjoituskoneita luettelokorttien laatimista varten. Tieteellisissä kirjastoissa sentään olivat kirjoituskoneet tuohon aikaan käytössä, mutta siihenpä se tekniikka sitten yleensä rajoittuikin. Puhelimienkin määrä oli melko vähäinen, ja sanomat kulkivat paikasta toiseen postin välityksellä." Toinen muistelijä kertoo, että hänen nuoruutensa kirjastossa "ainoa tekninen vempele oli kirjoituskone; niitä taisi olla kaksi tai kolme, me nuoremmat virkamiehet käytimme korttien kirjoittamiseen pientä Olivetti-matkakonetta".

Monistuskoneita alettiin saada kirjastoihin 1960-luvun alussa: "kortit kirjoitettiin vahalle, josta monistettiin tarvittava määrä kartonkeja leikattavaksi luettelokorttikokoon". Kopio-kone mullisti myös asiakkaiden työtapoja ja muutti kaukolainauksen kaukopalveluksi.

Seuraavan teknologian sillanpääaseman loi teleks 1960-luvun puolivälissä. Ansio sen leviämisestä tieteellisiin kirjastoihin kuuluu Tieteellisten kirjastojen lautakunnalle ja sen aloitteesta asetetulle Tieteellisten kirjastojen kehittämistoimikunnalle. Teleksin käyttö kaukopalvelussa oli pitkään pohjoismaisittain suomalainen erikoisuus. Samalla se oli ensimmäinen muoto elektronista verkkoa.

1960-luvulla alkoi tekniikka muutenkin muuttaa kirjastotyötä. "Monistus- ja kopiokoneet, mikrofilmit ja -kortit, uusien kirjastorakennusten käyttäjätilojen suomat mahdollisuudet monipuolisempaan palvelutoimintaan - kaikki tämä sai aikaan sen, että kirjastojen toiminta, joka aikaisemmin oli keskittynyt lähinnä materiaalin hankintaan ja varastointiin laajeni nyt myös materiaalin aktiiviseen tarjontaan ja sen käyttämisen avustamiseen." Yksinkertaistunut painatustekniikka lisäsi hyllymetrien tarvetta, samoin viitteiden saamisen helpottuminen kasvatti kysyntää.

Hiljaisen ahertamisen tyysijasta vilkkaaksi tiedonjakelukeskukseksi

Perinteinen yliopistokirjasto ei juuri alentunut kuuntelemaan tavallisen käyttäjän toiveita (professorit ja väitöskirjan tekijät ehkä poikkeuksina). 1950-luvulla uransa aloittaneet muistavatkin, että heidän kirjastouransa "alkuvuosina tieteellinen ja erityisesti yliopistonkirjasto oli olemukseltaan pääasiassa tietoa varastoiva laitos, jonka tehtävänä oli hankkia kokoelmiinsa ao. yliopistossa opetettavia aineita silmälläpitäen riittävän tasoinen ja riittävän laaja materiaali tutkimusta, opetusta ja opiskelua varten. Materiaalia ei erityisemmin pyritty käyttäjille tarjoilemaan, vaan katsottiin, että riittävän hyvät luettelot ja runsas bibliografioiden määrä olivat kylliksi ohjaamaan käyttäjätiedon lähteille. Niin tutkijoiden kuin opiskelijoidenkin oletettiin itse pystyvän haluavansa tiedot löytämään, ja varsinkin humanististen tieteiden aloilla tällainen tiedon hakeminen oli suorastaan osana tutkimus- ja opiskelutyötä."

Opiskelun luonne kuitenkin "muuttui kaikkien tieteenalojen kohdalla osittain ryhmätyöskentelyksi, kirjoja ei enää lainattu kotiin, vaan ryhmät työskentelivät kirjaston tiloissa, tiedon hakeminen jakautui pienempiin osiin, opiskelijoiden määrä kasvoi samoin kuin tiedon tavoitettavissa oleva määräkin. Kirjasto muuttui entisestä hiljaisen ahertamisen tyysijasta vilkkaaksi tiedonjakelukeskukseksi, jonka aikaisempi varastoiva luonne muuttui tiedon hakemis- ja jakelutoimintapalvelun suuntaan." Tiedonhankinnan teknologinen vaihe johti siihen, että välineiden käyttö ei sujunut tavallisilta käyttäjiltä, mikä lisäsi välittäjinä toimivien ammatti-ihmisten tarvetta ja pakotti kirjastot aktiivisempaa palvelutoimintaan. Informaattikkojen ammattikunta ja informaatiopalvelu (nyk. tietopalvelu) levisivät erikoisalojen kirjastoista yleiskirjastoihin. Perinteisestä näkökulmasta katsoen kirjasto otti tehdäkseen osan käyttäjien työstä.

Elektronisten tietolähteiden ja tietoverkon tulo on viime vuosina uudestaan painottanut käyttäjien osuutta tiedonhankinnassa. Kirjastoalan ammattilaisten tehtäväksi on entistä enemmän tullut välineiden käyttöonsaattaminen ja myös tuotanto ja välittäjän asema on heikentynyt, mutta käyttäjäkoulutus on tullut jäädäkseen.

Käyttäjäkoulutus

Varhaisimpia käyttäjäkoulutuksen muotoja olivat tutustumiskierrokset. Varsinainen käyttäjäkoulutus näyttää, ainakin yleiskorkeakoulujen kirjastoissa, alkaneen 1960-luvulla. Oulusta kerrotaan, että siellä käyttäjäkoulutusta annettiin ensin "luokanopettajiksi valmistuville ja teknillisen tiedekunnan opiskelijoille. Sysäyksen antoi Nordforskin silloisen pääsihteerin Elin Törnuddin kirjelmä ja teknillisen tiedekunnan dekaanin tuki."

Jyväskylässä 1970-luvulla käyttäjäkoulutuksen tehostamisen yhtenä pontmina oli silloinen uusi kirjastotalo ja kirjaston tarjoamat edistyneet tietopalvelut, jotka olivat poikkeuksellisia ottaen huomioon yliopiston humanistis-painotteisuuden: "Käyttäjäkoulutus jatkui erittäin aktiivina 1980-luvun siitä huolimatta, että yliopiston tuonaikainen rehtori, kirjaston johtokunnan puheenjohtaja, piti toimintaa tarpeettomana, hän korosti henkilökohtaista neuvontaa tajuamatta ehkä muutosta massayliopistoksi, joka oli tapahtunut hänen aikanaan. " Internet-yhteyksien ja elektronisten tiedonlähteiden yleistyminen on muuttanut käyttäjäkoulutuksen 1990-luvulla "todelliseksi informaatiovälineiden käytön opetuksiksi". Kirjastojen omat kotisivut ovat 1990-luvulta lähtien kehittyneet todellisiksi portaaliksi. Edistyskelliset kirjastot saattoivat myös esitellä "www-palvelun ihmettä" niitä tuntemattomille teleyhtöiden miehille, kuten Jyväskylästä kerrotaan.

"Insinööriksi voi valmistua avaamatta kirjaakaan"

Perinteinen yliopistokirjasto oli raskasliikkeinen laitos, jonka suuntaa ei noin vain muutettu, koska mukana jouduttiin raahaamaan vanhojen kokoelmien ja luetteloiden painolastia. Pystymetsässä aloittavien uusien korkeakoulukirjastojen tilanne oli tässä mielessä mutkattomampi, joskaan ei sen helpompi. Vastaperustettuun teknilliseen korkeakouluun kirjastonhoitajaksi tulleen muistikuvissa "kirjaston historiaa ei ollut ja kaikki tuntui olevan normaaleja kasvukipuja." Hän sai huomata, että "teknillisessä korkeakoulussa ei kirjastolla ole samaa merkitystä kuin humanistisilla aloilla. Insinööriksi voi valmistua avaamatta kirjaakaan - väitettiin. Laboratoriotuntuivat olevan lähempänä teekkarin sydäntä kuin kirjastot." "Tieto täytyi olla saataville heti. Tässä tulivat teleyhteydet avuksi toivottoman hitaan postin sijaan. Onneksi minun aikani maassamme elettiin huimaa taloudellista nousukautta ja määrärahoja oli melko helposti saatavissa kirjastollekin - varsinkin kun OM jakoi rahat."

Tietopalvelu kirjastojen tehtävänä

1950-luvulla yliopistojen kirjastoissa käyttäjien lukumäärä oli melko vaatimaton, joten palvelu pystyttiin hoitamaan kohtalaisen hyvin. "Palvelu tosin rajoittui etupäässä neuvontatyöhön kirjaston luetteloiden ja bibliografioiden käyttämisessä, eikä informaatiopalvelusta nykyisessä mielessä vielä harjoitettu; tutkijat ja opiskelijat ottivat itse selkoa tiedonlähteistään."

Amerikassa koulutuksensa saaneet kokivat 1960-luvun alussa kotimaahan palatessaan puutteena, että täällä ei "ollut vielä oikeastaan ollenkaan tietopalvelua tai kirjallisuuspalvelua kuten sitä silloin kutsuttiin tieteellisissä

kirjastoissa". Teknilliset informaatiopalvelut olivat toimineet 1940-luvulta saakka, mutta perinteisempiin kirjastoihin uusi palvelumuoto ei ollut levinnyt alkuinnostuksesta huolimatta. Teknilliset, taloustieteelliset ja lääketieteelliset kirjastot ja informaatiopalvelulaitokset olivat muurinmurtajia tietopalvelun leviämässä laajempaan käyttöön. Lääketieteellinen keskuskirjasto ja Helsingin teknillisen korkeakoulun kirjasto alkoivat 1960-luvulla tarjota kansainvälisten viitetietokantojen palveluja. Helsingin kauppakorkeakoulussa ruvettiin indeksoimaan lehtiartikkeleita, "niistä tehtiin viitekortit, joita jopa lahjoitettiin joillekin muille alan kirjastoille". Ajan mittaan kehittyivät tuotteistetut kotimaiset tietokannat, jotka asetettiin suorakäyttöön 1970-luvun puolimaissa ja Scannetin verkon kautta saataville vuosikymmenen loppupuolella.

1970-luku oli sitten tietopalvelun läpimurron aikaa. "Tietenkin neuvontaa ja viitteiden hakua oli kirjastoissa ennenkin harrastettu, mutta nyt informaatiopalvelu sai korkeakoulukirjastoissakin oman selkeä luonteensa, jonka katsottiin vaativan erityisen koulutuksensa ja mieluummin palveltavan alan korkeakoulututkinnon. Palvelua alettiin myös markkinoida ja myydä ulkopuolisille."

***

Uusista välineistä ja menetelmistä huolimatta on syytä erään vastaajan tavoin muistaa, että "kirjastonhoitajan työ on ... aina ollut sillan rakentamista kirjallisuuden ja lukijan/käyttäjän välille eikä tämä päätehtävä ole minun työurani aikana vaihtunut".

Kyselyymme vastanneiden sukupolvi on osaltaan rakentanut puolessa vuosisadassa moninkertaistunutta suomalaista korkeinta opetusta, tutkimusta ja tietohuoltoa. Ovatko he saaneet ansaitsemansa tunnustuksen uurastuksestaan ja menestyksestään? Kirjastonhoitajan ja -johtajan arvostus ei korkeakoulumaailmassa ole aina ollut paras mahdollinen. Erään vastaajan kokemuksen mukaan "kirjastonhoitajan ei sallita tulla esille sosiaalisessa kentässä. Hänen odotetaan olevan syrjässä, varsinkin kun on kyse yliopistoyhteisöstä." Toiset muistelevat saamiaan - harvoja - kiitollisuuden osoituksia oman alan ulkopuolisilta erityisellä lämmöllä. Ulkopuolisten on yleensä vaikea havaita kirjaston menestystä sen laajemmasta kuin omien välittömien tarpeiden tyydyttämisen näkökulmasta eikä tilanne varmaan oleellisesti muutu, kun kirjastojen palvelut räpsähtävät tietokoneen näytölle kuin itsensä.

Tämän kirjoituksen aineistona olevat muistelmatekstit tarjoavat joka tapauksessa runsaasti esimerkkejä tilanteista, suunnitelmista ja toteutuneista hankkeista, joissa 1900-luvun jälkipuoliskon kirjastoja kehittäneet eivät ole olleet syrjässä. Minkäänlainen itsetehostus ei kuulu ammatti-

kunnan kulttuuriin. Silti välittyse, että organisaatio, osasto, työryhmä tai komitea itsessään ei kehitä mitään. Sen tekevät yhteistyöhön ja vuorovaikutukseen asettuvat, ahkerat ja vastuun ottavat yksilöt.

***

Kyselyyn vastanneet:

Heikki Eskelinen
Vesa Kautto
Oili Kokkonen
Saara Raakkula
Kyllikki Ruokonen
Ritva Sievänen-Allen
Siv Storå
Eeva-Maija Tammekann
Elin Törnudd

Kyselyssä kertynyttä aineistoa säilytetään Tampereen yliopiston kirjaston arkistossa.

Hyväksytty julkaistavaksi 27.1.2002.

Kirjallisuutta

- Häkli, Esko: Suomi-kirjastoista kohti tietopalvelukeskuksia. Teoksessa: Tieteellisen kirjastojärjestelmän synty Suomessa ja Savossa. Kuopio 1988. S. 3-33. (Snellman-instituutin B-sarja 12.)
- Häkli, Esko: Katsaus Suomen tieteellisten kirjastojen historiaan. - Kirjastovuosikirja 1988: 16-22.
- Kautto, Vesa: Mennyttä aikaa muistellen. Korkeakoulu-kirjastojen johtajien näkemyksiä hallinnollisesta tilanteestaan 1980-luvun alussa. - Kirjastotiede ja informatiikka 11(4): 133-144, 1992.
- Mäkinen, Ilkka: Puoli metriä mietintöjä: tieteellisten kirjastojen ja informaatiopalvelujen suunnittelun kehitys Suomessa toisen maailmansodan jälkeen. Tampere 1989. (TaY kirjastotieteen ja informatiikan laitoksen tutkimuksia 31.)
- Tammekann, Eeva-Maija: Tieteellisten kirjastojen toiminta korkeakoululaitoksen laajentumisen aikana ja sen jälkeen. - Kirjastovuosikirja 1983: 7-30.
- Tammekann, Eeva-Maija: Tieteellisten kirjastojen suunnittelu mietintöjen valossa. Teoksessa: Ajan taju. Henni Ilomäen juhla-kirja. Hki: SKS, 2001.